

Peter Vodopivec

O GOSPODARSKIH IN DRUŽBENIH POGLEDIH V. F. KLUNA
(in prvem obširnejšem zapisu o utopičnem socializmu v kranjskem časopisju)

Slovensko zgodovinopisje je namenilo družbenim in gospodarskim razmeram na Slovenskem v 19. stoletju razmeroma veliko pozornosti, mnogo manj pa se je ukvarjalo z načrti, predstavami in upanji, ki so jih med prebivalstvom — zlasti med izobraženstvom in meščanstvom — izzvale gospodarske in družbene spremembe. To vrzel lahko seveda zapolni le podrobnejša in širše zasnovana raziskava. Naš članek želi na kratko opozoriti na razmišljanja sicer spornega, a publicistično plodnega in prodornega kranjskega izobraženca, ki so jih vzpodbujale nove gospodarske in družbene razmere v Avstriji po letu 1848. V več sestavkih, ki jih je objavil v petdesetih in šestdesetih letih 19. stoletja v kranjskem časopisu, je Vinko Fereri Klun obširno razmišljal o značilnostih nove »industrijske dobe« in o prihodnosti kranjskega gospodarstva, samozavestno je poudarjal zgodovinsko poslanstvo meščanstva in odločno zavračal socialistične in egalitaristične ideje. Tako je že leta 1850 — kot kaže, prvi na Kranjskem — pisal o francoskih socialistih in, čeprav s povsem meščanskih stališč, tudi kranjske bralce opozoril na njihovo misel. Klun se v svojih člankih predstavlja kot liberalno misleč glasnik uveljavljajočega se meščanskega podjetništva. Njegovo pisanje zato bržčas ni le zanimiv vpogled v njegova razmišljanja, temveč posredno odseva širše razpoloženje med kranjskim in avstrijskim meščanstvom v začetku druge polovice 19. stoletja.

Vinko Fereri Klun¹ je bil vsestranska, razgibana, a hkrati protislovná osebnost. Rojen je bil leta 1823 v Ljubljani, kjer je obiskoval gimnazijo in licej, po krajši zaposlitvi je odšel v Benetke in tik pred revolucijo leta 1848 — po končanem študiju zgodovine — promoviral v Padovi. Revolucionarno leto 1848 in prvo polovico leta 1849 je preživel v Benetkah; bil je v stikih z nekaterimi vidnimi osebnostmi beneške revolucije,² z revolucijo je odkrito simpatiziral, pisal o panslavizmu, kritiziral odnose Avstrije do Slovanov in poizkušal ujete slovanske vojake s politično propagando pridobiti za svobodomiselne ideje. Toda

¹ Klun sam se je ob različnih priložnostih in v različnih obdobjih različno podpisoval: kot Vincenz Klun, kot Vinko Klun, včasih kot Vinko Fereri oz. Vincenz Fereri Klun. Nepodpisani pisec nekrologa v Novicah je leta 1875 povezoval Klunovo »spremenljivost« pri podpisovanju z njegovo osebno spremenljivostjo in zapisal: »Dr. Klun je bil vsake sorte v svojem življenju; keder se je kazal ,iskrenega Slovenca«, podpisal se ni ,Vincenci Fereri Klun', ampak le ,Vinko Klun'...« (Novice, 21. julija 1875).

² O Klunovem bivanju v Benetkah: Jože Pierazzi, Vincenz Ferreri Klun in beneška revolucija 1848—1849, Zgodovinski časopis XXVI/1972, št. 1—2, str. 69—84.

že junija 1849 je naglo spremenil svoja stališča, se lojalno vrnil v Ljubljano in v svoji sicer bogato dokumentarni študiji o Beneški revoluciji, ki jo je najprej objavil v Ilirskem listu in Laibacher Zeitung, zatem pa tudi v leipziški reviji Die Gegenwart opisal polpretekle dogodke v skladu z avstrijskimi uradnimi stališči.

V Ljubljani je ostal vse do leta 1856: bil je urednik Laibacher Zeitung (1849—1856), tajnik odbora delničarjev slovenskega gledališča (1850), tajnik zgodovinskega društva in njegovih publikacij (1851—56) in tajnik trgovske in obrtne zbornice na Kranjskem (1851—56).³ Od leta 1852 je poučeval zgodovino na dekliškem učilišču, ki ga je ustanovila njegova kasnejša soproga Marija Feyerabend, Švicarka po rodu, vendar je moral, kot kaže, poučevanje še pred odhodom iz Ljubljane opustiti.⁴ Leta 1856 je odšel v Švico, kjer naj bi dobil mesto srednješolskega profesorja, toda kmalu se je vrnil v Avstrijo, postal profesor zgodovine v Zadru in ob koncu leta 1857 profesor geografije in statistike na novo ustanovljeni trgovski akademiji na Dunaju. V naslednjih letih je napisal vrsto geografskih razprav in učbenikov, ki razkrivajo njegovo posebno zanimanje za gospodarska vprašanja in so pomenili pomembno novost. Doživeli so večje število izdaj in so jih v avstrijskem delu monarhije uporabljali še dolgo po njegovi smrti.⁵ Leta 1862 je postal privatni docent za geografijo na univerzi, leta 1867 sekcijski in dve leti kasneje dvorni svetnik v trgovinskem ministrstvu. V začetku sedemdesetih let se je umaknil na svoje posestvo pri Luzernu v Švici, se nato znova vrnil na Dunaj in sredi leta 1875 umrl v Karlovih Varih na Češkem.

Kljub razgibanemu in, po biografskih podatkih sodeč, dovolj bogatemu življenju pa je bil vtis, ki ga je Klun zapustil pri svojih slovenskih sodobnikih (in prek njih v slovenskem zgodovinopisju), manj ugoden. Kot je znano, je bil 1867 s slovenskimi glasovi izvoljen v deželni in od tam v državni zbor, vendar se je v razpravi o konkordatnem vprašanju v državnem zboru razšel s slovenskimi poslanci in je že oktobra 1867 zapustil slovenski tabor.⁶ Pridružil se je nasprotnikom konkordata, zavrnil tesnejše povezovanje slovenske politike z duhovščino in cerkvijo in se zavzel za odpravo cerkvenega nadzora nad šolstvom. Slednje ga je zblížalo z nemškimi liberalci in je, čeprav je še nekaj časa načelno zagovarjal narodno enakopravnost, postopoma povsem prešel na nemško stran. Pristopil je h kranjskim ustavovercem, postal zagovornik agresivnega nemštva in aktivno nasprotoval slovenskim narodnopolitičnim zahtevam.⁷ Imenovanje za sekcijskega načelnika v trgovinskem ministrstvu, takoj po odhodu iz slovenskega tabora leta 1867 je Klunu vtisnilo pečat plačanega izdajstva. »Klun je bil izdajalec svojega naroda,« je ob njegovi

³ Glavne življenjepisne podatke povzemam po obsežnem članku Avgusta Pirjevca v Slovenskem biografskem leksikonu: SBL I, Ljubljana 1925—32, str. 466—68.

⁴ Po nekrologu v Laibacher Tagblattu je moral opustiti poučevanje na dekliškem učilišču zaradi »neke korespondence«. Gl. Laibacher Tagblatt, N. 160, 17. Juli 1875.

⁵ Njegova Leitfaden für den geographischen Unterricht an Mittelschulen, ki je prvič izšla leta 1862, je v predelani obliki doživela še več izdaj celo v devetdesetih letih 19. stoletja.

⁶ Vasilij Melik, Spremembe programa slovenskega političnega tabora v letu 1867, Zgodovinski časopis XIX—XX/1965—1966, str. 314, Isti Slovenska politika ob začetku dualizma, Zgodovinski časopis XXII/1968, št. 1—2, str. 33.

⁷ Po Pirjevčevem članku v SBL, gl. op. 3.

smrti zapisal Slovenski narod. »Zaupanje, ki si ga je pridobil s svojimi zaslugami, zlorabil je, da je dobil od naroda, narodne stranke mandat v deželni in državni zbor in kadar je svoj namen dosegel, uskočil je iz narodnega tabora v vladni, sè slovenskega stališča v nemško. Da je dobil častni naslov dvornega svetovalca, vrgel je od sebe najčastnejšo čast branilca svojega zatiranega naroda; da je dobil mesto sekcijkega predstojnika v trgovinskem ministrstvu prelomil je slovesne svoje obljube; bil je človek, ki je sebe ljubil, a ne naroda svojega, dobičkar in česti lakomnež, zato je postal Efiialtes...«⁸ Nič boljše niso Kluna ocenjevali nekateri drugi slovenski sodobniki.⁹

Kljub odpadništvu in očitku, da je pretirano ambiciozen in častihlepen, pa Klunu tudi njegovi slovenski nasprotniki niso odrekli zaslug in sposobnosti. Celo pisec nekrologa v Slovenskem narodu mu je priznal, da je pred svojim odhodom iz slovenskega tabora »za Slovenstvo mnogo dobrega storil«, saj je pisal o Slovencih v nemške »znanstvene liste« in ruske časnike, zbiral in objavljajl je gradivo za domačo zgodovino in bil v petdesetih letih osrednja osebnost kranjskega zgodovinskega društva. V istem času, ko je aktivno deloval v kranjskem zgodovinskem društvu, se je Klun kot tajnik kranjske trgovske in obrtne zbornice pobilže seznanil z gospodarskim stanjem na Kranjskem in se vključil v razmišljanja o gospodarski prihodnosti dežele. Petdeseta leta so bila v Avstriji čas naglih gospodarskih sprememb in velikih pričakovanj; to je bil hkrati čas, ko so spremenjene gospodarske in družbene razmere po odpravi fevdalnega reda, z usmeritvijo k liberalni gospodarski politiki in z gradnjo južne železnice tudi na Slovenskem vzpodbudile optimistične načrte in upanja na hitrejši gospodarski razvoj z nastankom moderne industrije. Klun se je udeleževal razprav v kranjski trgovski in obrtni zbornici, sodeloval je pri pisanju zborničnih letnih poročil in zbiranju gradiva zanje, svoje poglede na razvojne možnosti kranjskega gospodarstva pa je nato strnil v vrsti sestavkov, ki jih je najprej objavil leta 1856 v časopisih Laibacher in Grazer Zeitung in nato še v posebni brošuri, vse pod naslovom Industrielle Briefe aus Krain.¹⁰ V šestdesetih letih je svoje gospodarskopolične nazore in svoja razmišljanja o napredku in družbenozgodovinski vlogi meščanstva določneje razgrnil še v Triglavu, dunajskem Der Volkswirthe in Laibacher Tagblattu.

I

Svoja »industrijska pisma« je Klun v uvodu predstavil z zanosnimi besedami o »sporočilu miru«, ki je zajelo »vse dežele« in usmerilo pozornost »mislelih ljudi« k razvoju industrije in prometa. Začel se je nov boj, boj člo-

⁸ Slovenski narod, št. 161, 18. julija 1875.

⁹ Josip Vošnjak je npr. v svojih spominih zapisal: »Dr. Vinko Klun — svoj doktorat si je prisleparil na padovanskem vseučilišču — je še tisto leto obrnil plašč po vetru in v zahvalo ga je Beust imenoval za sekcijkega svetnika v trgovinskem ministrstvu...« (Josip Vošnjak, Spomini, Slovenska matica 1982, str. 210). Nič boljšega mnenja ni imel o Klunu Levstik. Gl. Fran Levstik: Zbrano delo, 11. zvezek, DZS — Ljubljana 1980, str. 92, 93, 99 etc.

¹⁰ Industrielle Briefe aus Krain so najprej izšli v Laibacher Zeitung letnik 1856, št. 194, 197, 200, 206, 229, 235, 241, 247. Sam navajam po broširani izdaji, ki je izšla pri založbi Leykam-Erben v Gradcu.

veške razumnosti, oprte na »velike rezultate opravljenih iznajdb«, proti podedovanemu starokopitništvu. Po »krvavem krstu« naj bi stopila v novo dobo tudi »mlada Avstrija«, ki je s »pravim razumevanjem časa dozorela« in si polna »samozavesti« in zaupanja v prihodnost zagotovila »spoštovanja vredno mesto v svetu«; njena zunanja moč naj bi pri tem temeljila prav na njeni notranji obnovi.

Klun samega sebe proglašja za realista, za pristaša treznega, praktičnega življenjskega nazora, ki stoji na stališču »materializma našega časa«. V ospredju takšne naravnosti naj bi bilo spoznanje o potrebi po pravilnem, naravnem razmerju med znanstveno in »industrijsko«¹¹ dejavnostjo, med »teorijo« in življenjem«. Geslo »Znanje je moč!« pomeni, da razum (die Intelligenz), ta »bogati zaklad pridobljenih znanj«, obvladuje vse človekovo delovanje. »Prava, stroga znanost« najuspešneje vpliva na človeštvo, če iz zatohlih predavalnic poseže na »glasni trg življenja«. Človek se vendar ne uči le zato, da bi veliko znal, temveč predvsem zato, da bi duhovno pridobljeno uporabil za »seme, iz katerega bodo vsklili dragoceni sadeži«. Znanost ni mrtvo znanje, njeno seganje v zunanji svet pa ne pomeni niti njenega razvrednotenja niti njene podreditve. »Šele, ko teorija postane praksa, dobi svojo pravo vrednost,« vzklika Klun (s še danes zelo moderno mislijo) in poudarja, da želi prav v tem smislu predstaviti nekatera spoznanja »kmetijske in industrijske statistike« o stanju kranjskega gospodarstva in njegovih možnostih.

Po Klunovem mnenju je narava za Kranjsko »veliko, (celo) zelo veliko naredila,« zato pa so ljudje storili »zelo malo«. Razdrobljenost kmečke posesti onemogoča hitrejši razvoj kmetijstva in racionalnejše obdelovanje zemlje, saj poizkuša kmet na majhnem zemljišču pridelati čim več različnih kultur, kar je v nasprotju z načeli »prosvetlenejš« ekonomije in marsikje komaj zadošča za bedno životarjenje. V takšnih razmerah naj bi bila tudi prizadevanja kranjske kmetijske družbe, dr. Janeza Bleiweisa in Novic (o katerih ima avtor zelo dobro mnenje) brez pravega učinka. Po Klunu bi bila nujno potrebna razdelitev srenjskih pašnikov, kar bi povečalo količino obdelovalne zemlje, hkrati pa bi morali na Kranjskem povečati pridelek koruze in tako odpraviti primanjkljaj v žitaricah. Poleg tega bi bilo treba nameniti več pozornosti živinoreji, sadjarstvu in vinogradništvu, saj pomenijo vse te panoge še v marsičem neizrabljen vir dohodkov.

Veliko bogastvo Kranjske so po Klunovem mnenju njeni gozdovi, toda prav bogastvo z njimi je ena slabih strani kranjskega gospodarstva. Razmere naj bi se bile bistveno poslabšale po letu 1848, izsekavanje naj bi skoraj za četrtino presegllo prirastek in rast cen lesa naj bi še vzpodbujala neracionalno izrabo gozdov. Gradnja železnice bo povzročila, da se bo cena lesa še dvignila, zato bi bilo treba gospodarjenje z gozdovi nujno urediti in zagotoviti spoštovanje ustrezne (gozdne) zakonodaje. Hkrati naj bi bilo pomembno kurivo, ki bi lahko deloma nadomestilo les in zavrlo izsekavanje gozdov, šota,¹² le-ta bi lahko nadomestila primanjkljaj lesa in gozdovom omo-

¹¹ Pojem »industrija« uporablja Klun v širšem pomenu, ko pomeni tako rekoč vso gospodarsko dejavnost, in v ožjem, ko označuje moderno, strojno predelavo surovin.

¹² V skladu z naravo svojega dela (»opisna statistika«) navaja Klun tudi podrobnejše številčne ocene, ki jih sam seveda tu izpuščam.

gočila, da si »odpočijejo«. Klun predvideva, da bi lahko kasneje šoto uporabili tudi kot energetska vir v industriji. Sploh pa večkrat poudarja, da ima Kranjska veliko energetskih virov, naj gre za vodno silo ali za premog.

Spričo bogatih virov energije in zlasti zaradi svoje ugodne geografske lege ima Kranjska in z njo Ljubljana po Klunovem prepričanju naravnost odlične pogoje za gradnjo tovarn, torej za nastanek industrije. Lega ob železnici, glavni prometni žili monarhije, ki povezuje Orient in »naš del sveta«, bližina Trsta, poceni zemlja, zadostne količine gradbenega materiala in delavno, pošteno, »od kužnega smradu socialnega razsvetljevanja (Aufklärerei) še nedotaknjeno«¹³ prebivalstvo — vse to naj bi bilo pozitivna opora »mislečim možem industrije«. »Kdo bi podvomil, da ima Ljubljana — potencialni kraj za tovarne v prihodnosti — vse možnosti, da postane tržaški Manchester,« se sprašuje pisec »industrijskih pisem«.

Kranjska je po Klunu v »industrijskem in trgovinskem pogledu« v celoti odvisna od Trsta. Z rastjo Trsta bo napredovala tudi kranjska dežela, zato je razvoj avstrijskega Lloydja in njegova uveljavitev v svetu tudi v kranjskem interesu. Na žalost pa tržaškim trgovcem manjkajo tiste lastnosti, ki so v srednjem veku povzdignile Benetke in Genovo do njihove moči. Mogočnejši razcvet Trsta in celotne monarhije lahko omogočijo šele podružnice tržaških trgovskih hiš in »kolonije« tržaške trgovine v Levanti, tej »naravni poti naše izvozne trgovine«. Poslanstvo Trsta še zdaleč ni le v tranzitni trgovini: avstrijski Lloyd (»genijalna stvaritev našega finančnega ministra«)¹⁴ nosi v sebi vse zamerke »avstrijske Hanze«. Lloyd je most, »po katerem stopata Trst in Avstrija nasproti svojemu mestu v svetu, svoji materijalni in duhovni premoči v tujini«. Po Klunovem mnenju »vzhaja sonce prihodnosti« avstrijske industrije in trgovine na Orientu. Lloydovo ladjeve, razcvet avstrijske vojne mornarice, ki bo ščitila avstrijsko trgovino in avstrijske kolonije, koristne trgovske zveze s prekomorskimi deželami in energični konzulati — vse to bo vzpodbudilo vnemo (»den Muth... elektriziern«) avstrijskih podjetnikov in pognalo Avstrijo k hitrejšemu napredku. »Kolonije — to je naše geslo, zaupanje v same sebe osnova industrijske prihodnosti, odločnost in smel pogled v prihodnost ugodni veter, ki mogočno napenja jadra naše trgovine,« zanosno piše naš avtor. Kranjska mora biti za razmah Trsta in Lloydja še posebej zainteresirana, saj bo njena industrija odvisna predvsem od njunega razvoja. In ker o tem razvoju, kot meni Klun, ni mogoče dvomiti, je po njegovem prepričanju povsem zanesljiva tudi kranjska industrijska prihodnost.

Pri tem je moral pisec »industrijskih pisem« priznati, da je kranjska industrija zaenkrat šele na prvi stopnji razvoja, čeprav je bil v »zadnjih letih« z nastankom novih ter z razširitvijo in modernizacijo že obstoječih tovarn »storjen razveseljiv napredek«.¹⁵ Obstoječe tovarne v Ljubljani in njeni okolici so vzpodbuden primer, da lahko tod — ob ustreznih strokovnih znanjih in za-

¹³ Oznaka »razsvetljevanja« (Aufklärerei) ima v kontekstu Klunovega pisanja povsem negativen prizvok in Klun v oklepaju posebej omenja, da te »Aufklärerei« ne gre zamenjavati z »wahrhafter Aufklärung«. Takšno stališče je — kot bo vidno iz nadaljevanja — v soglasju s Klunovimi pogledi na socializem in delavsko gibanje.

¹⁴ Karla Ludwiga von Brucka.

¹⁵ Med tovarnami, ki jih navaja kot dokaz tega napredka, omenja sladkorno rafinerijo v Ljubljani, bombažno predilnico in tkalnico v Ljubljani, strojni papirnici in steklarni v okolici Ljubljane itd.

dostnih finančnih sredstvih z dobičkom uspevajo industrijska podjetja. Med drugimi deli Kranjske naj bi bila v industrijskem pogledu najpomembnejša Gorenjska, Dolenjska naj bi imela pred seboj še »imenitno prihodnost«, medtem ko naj bi ostala Notranjska tudi v prihodnje usmerjena predvsem v kmetijstvo. V nadaljevanju svojih pism se je Klun ustavil pri posameznih krajih in obrteh, poudaril je pomen gorenjskih fužin, idrijskega rudnika in Auerspergovih železniških delavnic na Dvoru ter med drugim podprl Bleiweisovo misel, da lahko notranjskega kmeta iz naraščajočega siromaštva, ki se bo še povečalo, spričo izgube dohodka od prevoznitstva zaradi izgradnje južne železnice, reši le usmeritev v intenzivno, moderno organizirano kmetijstvo. Kljub zanosnemu navdušenju nad napredkom in načrti avstrijskega finančnega ministra, Karla Ludwiga von Brucka pa silijo nekatere Klunove oznake in ugotovitve k razmišljanju o tem, v kolikšni meri je v petdesetih letih že dejansko spoznal in razumel daljnosežne posledice tehnoloških in gospodarskih sprememb, ki jih je prinašala s seboj moderna kapitalistična industrija s parnimi stroji in železnico. Klun se sicer zaveda problema razdrobljenosti obrti na Kranjskem in opozarja, da majhne obrtne delavnice z nekaj več kot sto goldinarji kapitala, z mojstrom in morda še enim ali dvema pomočnikoma, ne bodo mogle tekmovati z moderno industrijsko proizvodnjo. Zato poziva k združevanju »dela in kapitala« in se zavzema za ustanavljanje podpornih in hranilnih blagajn, ki bi s posojili pomagale majhnim rokodelcem in obrtnikom. Toda gospodarska podoba Kranjske, ki jo razgrinja, je hkrati dokaj optimistična, Tržič na Gorenjskem mu je že kar kranjski Manchester, ugodne so tudi njegove ocene razmer v gorenjskem železarstvu. Klunova razmišljanja tako v marsičem odsevajo širše razporejenost med kranjskim meščanstvom sredi 19. stoletja, ki je upalo, da bo mogoče že z modernizacijo obstoječih obratov in uvajanjem nove tehnologije doseči pomemben, kvalitativen preobrat, ki pa se še ni v celoti zavedalo, da je za moderno kapitalistično industrijo značilen predvsem nov način dela, ki ne pozna usmiljenja z ustaljenimi proizvodnimi oblikami in vzpostavlja povsem nove družbene in gospodarske odnose.

Ocene in napovedi v Klunovih »industrijskih pismih« so, kot kaže tudi sicer izraz pričakovani in načrtov širšega kroga kranjskih »gospodarstvenikov«, zbranih v kranjski trgovski in obrtni zbornici ter v kranjski kmetijski družbi. Optimistično prepričanje, da sta Kranjska in zlasti okolica Ljubljane naravnost ustvarjeni za »fabrike«, lahko zasledimo tudi v Novicah¹⁶ in v letnih poročilih trgovske in obrtne zbornice, hkrati z ugodno oceno o kranjskih energetskih virih in o prihodnosti, ki jo deželi prinaša železnica. Manj je bilo v petdesetih letih 19. stoletja govora o pomenu, ki naj bi ga imelo za razvoj avstrijske industrije odpiranje trgovine proti Turčiji in Levanti, in v kateri bi bila lahko Kranjska pomemben vezni člen. Ta tema je postala na Kranjskem aktualna šele slabo desetletje kasneje, ko so začeli v trgovski in obrtni zbornici razpravljati o nadaljnji gradnji železnice preko kranjskega ozemlja. V razpravi, ki jo je dodatno aktualizirala gradnja sueškega prekopa, je tedaj ponovno oživila misel, da je prihodnost ne le avstrijske, temveč tudi kranjske industrije v izvozni

¹⁶ »De je Ljubljana v resnici za fabrike pripravna, je gotovo, kar nam potrdi tudi izkušnja preteklih časov...« so npr. pisale Novice 24. aprila 1850 (list 17, str. 71). O ugodnem položaju Ljubljane za nastanek industrije lahko v petdesetih letih v Novicah srečamo še več sestavkov.

usmeritvi v Turčijo, Levanto in na Orient, in da je treba v tej smeri graditi tudi avstrijsko prometno mrežo. Vseeno pa bomo na Kranjskem zanosni klic po kolonijah v Levanti v šestdesetih in sedemdesetih letih komaj kje srečali.

V šestdesetih letih 19. stoletja so se mnenja o gospodarski prihodnosti Kranjske očitno razšla. Dr. Janez Bleiweis z odborom kranjske kmetijske družbe je menil, da Kranjska zaenkrat še nima možnosti za hitrejši razvoj industrije in mora zato usmeriti vse sile v intenzivno modernizacijo kmetijstva.¹⁷ V kranjski trgovski in obrtni zbornici so bili glede razvoja industrije manj črnogledi in so še naprej ugotavljali, da ima Kranjska vse potrebne naravne pogoje za razvoj industrije, njen večji razmah pa da ovirajo predvsem slabe prometne zveze. Klun je bil s svojimi pogledi nedvomno bližje kranjski trgovski in obrtni zbornici kot kranjski kmetijski družbi. »Zveze med proizvodnimi središči in tržišči so osnovni pogoj prometa pri vsakem narodu,« je zapisal leta 1865 v obsežnem članku o Prometnih poteh (Die Verkehrsstrassen) v nemško pisanem slovenskem Triglavu. »To so tvorca industrije in trgovine in sodijo zato k temeljem in tvorcem nacionalnega blagostanja...« V skladu z železniškimi načrti kranjske trgovske in obrtne zbornice je Klun opozoril, da oblasti pri gradnji železnic zapostavljajo vzhodne in južne predele monarhije, med drugim tudi Kranjsko, hkrati pa poudaril pomembno vlogo trgovine in prometa pri zagotavljanju ravnovesja med ponudbo in povpraševanjem. Po Klunu je to razmerje tema, ki zasluži posebno obravnavo, saj gre za eno osrednjih gospodarskih vprašanj. Prav potrošnja naj bi bila namreč eden pokazateljev kulturne stopnje posameznega naroda. Visoko kulturni, visoko civilizirani narodi trošijo mnogo več kot »surova, divja ljudstva«; med ponudbo in povpraševanjem vlada vzajemno učinkovanje, saj povečano povpraševanje vzpodbuja večjo ponudbo (proizvodnjo) in obratno.¹⁸

Klun je bil vseskozi dosleden zagovornik liberalnih gospodarskopoličnih načel. V začetku petdesetih let, ko se je začelo postopno odpiranje do tedaj zelo togega, prohibitivno naravnane avstrijskega carinskega sistema, je usmeritev k svobodnejši zunanjetrgovinski menjavi tudi na Kranjskem naletela na zadržano odobravanje. V tem smislu so se v poročilu kranjske trgovske in obrtne zbornice za leto 1851, ki ga je kot tajnik podpisal V. F. Klun, med drugim zavzeli za odpravo visokih carinskih zaščit in ugotavljali, da visoka carinska zaščita koristi predvsem tihotapstvu.¹⁹ Že preusmeritev k svobodni obrti, ki jo je utemeljil obrtni zakon iz leta 1859, pa je na Kranjskem izzvala odkrite dvome, ki so spričo posledic svobodnoobrtne zakonodaje in svobodno-trgovinsko naravnanih mednarodnih trgovskih pogodb prerastli v odkrito nasprotovanje liberalni gospodarski politiki. V drugi polovici šestdesetih let, potem ko je postal predsednik kranjske trgovske in obrtne zbornice ljubljanski trgovec V. C. Zupan, je na Kranjskem povsem prevladala zahteva po zaščiti

¹⁷ O Bleiweisovih pogledih na razvoj industrije na Kranjskem sem govoril v svojem prispevku na Bleiweisovem simpoziju, ki ga je 18. marca 1982 organizirala Slovenska matica.

¹⁸ Triglav I, št. 26, 31. marec 1865, str. 113.

¹⁹ Oznanilo kupčijske in obrtne zbornice za kranjsko kronovino v Ljubljani predloženo slavnemu c. k. ministrstvu kupčije in obertnije v letu 1851. Priloga k Novicam, list 72, 8. septembra 1852.

domače proizvodnje in odpravi liberalne gospodarskopolitične zakonodaje. Toda Klun je tudi v tem obdobju ostal zagovornik liberalne gospodarske politike.

Klunove gospodarskopolitične nazore v drugi polovici šestdesetih let lepo ponazarja časopis *Der Volkswirth*, ki je s podnaslovom *Wochenschrift für Handel und Finanzen, Industrie und Landwirtschaft* izhajal na Dunaju in v katerem je Klun od oktobra 1865 do konca novembra 1867 naveden kot lastnik, izdajatelj in odgovorni urednik.²⁰ Klun je list prevzel z 4. številko osmega letnika in v uvodnem pojasnilu takole opisal njegovo usmeritev: »Der Volkswirth zagovarja na področju narodnega gospodarstva načela odločnega napredka, zavzemal se bo za čim širše razumevanje novodobnih narodnogospodarskih načel in njihovo uveljavitev v pristojnih krogih.«²¹ Čeprav Klun sam v list ni prispeval obširnejših podpisanih prispevkov (uvodniki in daljši članki so bili skoraj vselej nepodpisani), razkriva *Der Volkswirth* urednikovo izrazito svobodnogospodarsko naravnost. Tako se zavzema za odpravo najrazličnejših omejitev, poudarja pomen svobodnega tekmovanja in zagovarja svobodni trg kapitala, podpira svobodnotrgovinske mednarodne pogodbe, poziva k odpiranju tujim akcijskim družbam in širokogrudni investicijski politiki. Posebno pozornost posveča gradnji železnic, njihovemu financiranju, razmeram na borzi in bančnim vprašanjem. V središču izdajateljevega in urednikovega zanimanja so finančni problemi, finančne transakcije in finančno poslovanje, zavarovalnice, banke in trg kapitala.²² Iz vsega tega veje Klunovo prepričanje, da je v času intenzivne gospodarske rasti prav problem kapitala in investicij eno osrednjih gospodarskih vprašanj. Če smo ob nekaterih ugotovitvah v »industrijskih pismih« še lahko ugotavljali, da ostajajo Klunove predstave o dejanskih težnjah dobe in razvoja do neke mere omejene, tega za *Der Volkswirth* ni več mogoče reči. *Der Volkswirth* je moderen poslovni časopis, poln podjetniške vneme in vzpodbujanja k napredku, ki poizkuša zbrati okoli sebe liberalno misleče poslovne može, podpreti vlado pri njenih liberalnih gospodarskopolitičnih ukrepih in opozarjati na temeljna načela modernega poslovanja. Podatkov o tem, kakšen je bil njegov resnični odmev v avstrijskem poslovnem svetu, nisem zasledil; Klun ga je bržčas zapustil potem, ko je bil imenovan za sekcijskega svetnika v trgovinskem ministrstvu.

Pravi slavospev napredku, svobodi in meščanstvu pa so Klunove »kulturno-zgodovinske skice«, ki jih je leta 1868 pod naslovom *Meščanska obrt (Das bürgerliche Gewerbe)* objavil v *Laibacher Tagblattu* in nato še v posebni brošuri »ustavoverskega združenja.«²³ Iz vseh enajst objavljenih skic veje samozavestno in bojevito razpoloženje. »V velikem boju, ki se dandanes bije v naši domovini za svetlobo in svobodo, ima pravo meščanstvo — buržoazija (die Bourgeoisie) posebno odlično mesto«, poudarja naš pisec v uvodnem sestavku, ko razgrinja vodilno misel svojih razmišljanj. »Skice«, ki so nastale po Klunovem odhodu iz slovenskega tabora, imajo polemičen podton in se nekaj-

²⁰ Klun je zadnjič naveden kot »Herausgeber« v 48. številki lista 30. novembra 1867.

²¹ *Der Volkswirth*, Nr. 41, 14. October 1865, str. 529.

²² Poleg številnih člankov o finančnih vprašanjih, kapitalu in bankah razkriva to zanimanje tudi časopisna priloga *Die Assecuranz* s podnaslovom *Organ für das gesammte Versicherungswesen*.

²³ *Das bürgerliche Gewerbe, Eine kulturhistorische Skizze von Dr. Klun*, Verlag des konstitutionellen Vereins, Laibach 1868.

krat kritično soočajo s slovenskimi političnimi stališči. Njihov glavni namen naj bi bil, kot pravi Klun, krepitev (meščanske) samozavesti in dvig stranke »napredku prijaznega« meščanstva. Vseeno pa jim poizkuša vtisniti značaj načelne razprave. Čas cvetenja »dela« in »meščanstva« je namreč po Klunovem prepričanju vedno in povsod tudi čas cvetenja narodov; ta »neizbrisljiva zgodovinska resnica« mora vzpodbudno vplivati na »obrtnika« (Gewerbsmann), ki bo našel v sebi in svojih sotovariših nosilce »svobodnjaškega« razvoja in spoznal, da »svoboda dela« vselej utemeljuje slavo in bogastvo narodov, odpira pot izobrazbi, z izobrazbo pa napredku s trajnim blagostanjem. Zato: »z ljudsko izobrazbo k ljudski svobodi in ljudskemu blagostanju!«

Te besede bi si morali na Kranjskem posebej vzeti k srcu in jih praktično uveljaviti, pravi Klun. Čeprav ima Kranjska tako ugodne pogoje za dvig obrtnega stanu in razvoj industrije kot malo katera dežela, se obrt in roko-delstvo, trgovina in promet še vedno gibljejo v starih »tirih«. V kranjskih mestih in trgih manjka podjetniškega duha in samozavestne meščanske dejavnosti, dežela pa potrebuje strokovnih šol in obrtnih združenj po nemškem, angleškem in švicarskem vzoru. »Meščan« kranjskih mest in trgov se po Klunovem mnenju vse premalo ukvarja z »meščansko«, mestno obrtjo in je »mnogokrat (v bistvu) samo kmet«. Zato je preveč navezan na podeželje in odvisen od njega tudi v političnih vprašanjih; iz takšnega »nenaravnega« razmerja nastajajo tudi »znane nenaravne politične zveze«, ki bi pri samozavestnem in samostojnem meščanstvu nikoli ne bile mogoče. Pravi »delavni meščan« namreč po Klunu povsod »prisega« na napredek in se dobro zaveda, da lahko le v meščanski, politični in gospodarski svobodi vzklije »tisto plodno seme«, iz katerega zraste narodno blagostanje. Zveza »delavnega meščanstva« z »elementi«, ki stremijo k stabilnosti in ohranitvi »zastarelih ustanov«, ki »žele zapreti lasten narod pred drugače govorečimi sosedi«, medtem ko teži splošni svetovni tok k preraščanju ovir in povezovanju narodov in ljudstev, je naravnost »greh proti svetemu duhu časa«.

Za Kluna je samo po sebi razumljivo, da je »pionir napredka« prav meščanstvo, saj meščana v njegovi težnji po svobodi in napredovanju ne vodi le »človeku prirojeni nagon«, temveč tudi lastni interes. Hkrati ugotavlja, da je prvi pogoj razvoj proizvodnih sil svoboda — »svoboda dela«, »svoboda zaslužka«, »svoboda prometa« z drugimi deželami in ljudstvi. Razna gesla o »narodnem delu« in »narodnem izobraževanju« so v času, ko poslovni in podjetniški svet povezujejo železnice in telegrafi, ko je mogoče dobivati surovine za industrijo iz najbolj oddaljenih dežel, po njegovem mnenju prazne fraze. Za vedno so mimo časi, ko je zadostoval le domač proizvod. »Delavni meščan« (der arbeitende Bürger) gleda »ven, v široki svet« in kliče: »Dem muthigen gehört die Welt«.

V skladu z opisanimi stališči je po Klunovih videnjih tudi zgodovina proces sicer postopnega, a vztrajnega napredovanja in izpopolnjevanja. Zgodovina niso le boji in vojne, beremo v njegovih »skicah«. Zgodovina mirnega razvoja človeštva in napredujoče človeške kulture je nedvomno poučnejša kot opisovanje divjih rušenj in osvojitvev. Z meščanskega vidika je posebej poučna zlasti »zgodovina dela«: zgodovinska usoda raznih narodov in njihov razvoj v različnih zgodovinskih obdobjih razkrivata iste temeljne resnice: napredek je naravni zakon, mir, svoboda in znanost so glavni »zaščitniki dela«, materialni in du-

hovni interesi se medsebojno pogojujejo, podpirajo in krepijo, zato spremljata nagel gospodarski razvoj tudi razcvet znanosti in umetnosti. Zaton Rima po Klunu nazorno kaže, da nizko vrednotenje dela in zapostavljanje meščanstva nista prinesla blagoslova nobenemu narodu in nobeni državi. Nasprotno pa je povečana svoboda raziskovanja z novimi idejami na prehodu iz srednjega v novi vek odprla človeštvu nove perspektive.

Klun posebej opozarja na prelom, ki ga v »zgodovini dela in meščanstva« predstavljata 18. stoletje z revolucijo v tehniki in »obrti dejavnosti«. Tako omenja Jamesa Watta in njegov parni stroj, izumitelje raznih mehaničnih orodij v tekstilni industriji in njihove izume ter ugotavlja, da se s temi novostmi začena »veličastna proizvodnja« in »rastoči konzum«. Stroj se je uveljavil v vseh vejah industrije, kjer ni zadostil zahtevam in potrebam, pa ga je nadomestila »znanost« z izsledki kemije in naravoslovja. V novih razmerah, v tekmovanju z industrijo malih obrti ne morejo rešiti zahteve po zaščiti, državni podpori in ne pozivanje k samopomoči, temveč le zadostna, času ustrezna izobrazba obrtnikov. Čas zahteva odstranitev vseh ovir, ki zavirajo napredek in proizvodnjo, in hkrati zagotovitev meščanske, politične in verske svobode. Kdor nasprotuje svobodi, nasprotuje razvoju in krepitvi meščanstva ter se zavzema za materialni propad in duhovno hlapčevstvo.

Še bi lahko citirali in naštevati. Vendar je že iz doslej povedanega razvidno, da povezujeta obravnavane Klunove sestavke ista svobodomiselnost in isti optimistični zanos: prihodnost Kranjske (in v isti sapi celotne Avstrije) je v industrializaciji, odločilna vloga v novih gospodarskih in družbenih razmerah pripada meščanstvu, modernizacijo in gospodarski vzpon pa lahko zagotovi le vsestranska svoboda, posebej še svoboda podjetniške pobude in poslovanja. Klun je bil lahko osebno še tako nestanovit in spremenljiv, toda v teh stvareh v njegovih pogledih ni opaziti nihanj. Sta bili torej razlog za Klunov odhod iz slovenskega tabora res le njegova ambicioznost in samoljubnost? Ali pa je šlo pri tem (morda celo predvsem) za nesoglasja načelne narave?

Na podlagi gradiva, ki mi je bilo na voljo, je težko določneje odgovoriti na to vprašanje. Odklonilne ocene Klunovega značaja kažejo, da že pred odhodom iz slovenskih vrst ni bil pri vseh »slovenskih veljakih« tedanjega časa enako v časteh. Vseeno je med Slovenci — kljub svojim izrazito liberalnim nazorom — užival očitno zaupanje, vse dokler ni zapustil slovenskega tabora. Hkrati je vsaj pri delu kranjskega meščanstva slej ko prej veljal za izvedenca v gospodarskopoličnih vprašanjih in poznavalca gospodarskih razmer na Kranjskem, saj ga je kranjska trgovska in obrtna zbornica še spomladi leta 1866 imenovala za svojega predstavnika v vladni komisiji, ki naj bi razpravljala o avstrijski carinski politiki.²⁴ Toda v letih 1866 in 1867 so se razmere na Kranjskem spremenile. Že jeseni leta 1866 je postal predsednik kranjske trgovske in obrtne zbornice ljubljanski trgovec V. C. Zupan, ki je bil odločen nasprotnik svobodne trgovine in zagovornik »zaščite domačega dela«. Leta 1867 je nato prišlo tudi do preusmeritve v slovenski politiki, ki se je močneje oprla na cerkev in duhovščino še zlasti s svojim konservativnim krilom. Klunov krog somišljenikov v slovenskem taboru se je tedaj neizogibno zožil in bržčas je

²⁴ Arhiv Slovenije, Zbornica za trgovino, obrt in industrijo, 1/16-1866, N. 65.

imel v novih razmerah več somišljenikov pri kranjskem nemškem meščanstvu. Njegov prehod na nemško stran bi utegnil imeti torej globoke korenine in vzrokov zanj ne gre iskati le v njegovem, morda v resnici zelo nesimpatičnem značaju.

II

Navedena razmišljanja prikazujejo Vinka Fererija Kluna kot liberalno mislečega in zanosno razpoloženega apologeta napredka, industrije in meščanstva. Njegovi članki o »socializmu in komunizmu« ga predstavljajo kot odločnega nasprotnika egalitarističnih in socialističnih idej. Objavil jih je leta 1850 pod skupnim naslovom *Der Sozialismus und der Communismus* v *Laibacher Zeitung* in so, kot že omenjeno, prvi obsežnejši prikaz idej francoskih socialistov na Kranjskem.²⁵ Iz sestavkov ni razvidno, ali so nastali na avtorjevo lastno pobudo ali pa je pobudo zanje dobil drugod, niti na osnovi kakšne literature so bili napisani.²⁶ V štiridesetih letih 19. stoletja je v nemško govoreči javnosti vzbudila razmeroma veliko pozornosti knjiga Lorenza vom Steina *Der Sozialismus und Communismus des heutigen Frankreichs*, ki je izšla leta 1842 v Leipzigu in v kateri je Stein prikazal nazore francoskih socialistov z nemajhnimi simpatijami. Prav leta 1850 je nato Stein končal tudi svoje veliko delo v treh zvezkih pod naslovom: »Zgodovina socialnega gibanja v Franciji od 1789 do današnjih dni«, ki bi bilo lahko neposreden povod za Klunovo pisanje. Klun je Steinove knjige lahko poznal, celo povzel iz njih glavne podatke, ni pa povzel njihovih ocen. Poleg tega so članki o francoskem socializmu že v predmarčni dobi izhajali tudi v nekaterih italijanskih časopisih (npr. v *Toskani*)²⁷ in v tržaškem *Journalu* avstrijskega Lloyda, ki je v letih 1845—47 problemom pavperizacije in industrijskega proletariata sploh posvečal razmeroma veliko pozornosti. Klunova odklonilna stališča se razlikujejo tudi od ocen v teh člankih, avtor pa jih ne navaja kot vir, iz katerega bi lahko črpal podatke.

Kljub nasprotovanju »socializmu« in odločnemu odklanjanju »komunizma« pa se je Klun povsem zavedal pomena »socialnega vprašanja« saj je v uvodnem stavku svojega pisanja v *Laibacher Zeitung* celo zapisal, da so »sodobne socialne težnje zaradi svojega notranjega pomena kot zaradi mogočnega vpliva na politično življenje celotnega človeštva postale glavno vprašanje civilizacije sveta.«²⁸ Po njegovem mnenju je treba obe teoriji, ki sta v minulemu stoletju nastali na francoskih tleh, torej »socializem« in »komunizem«, podrobneje osvetliti, ne nazadnje zato, ker se obe — v »končni posledici približujoči si ideji« — vse preradi »enačita, zamenjujeta in povsem napačno razlagata«. Sam si je tako zadal nalogo, da poleg opredelitve glavnih pojmov obeh »toliko strahu vzbujajočih teorij« poda še oris njune zgodovine, opozori na posledice, ki bi

²⁵ *Laibacher Zeitung*, N. 127, 6. Juni 1850, str. 583, N. 132, 12. Juni 1850, str. 605—606, N. 140, 21. Juni 1850, str. 639—40, N. 144, 26. Juni 1850, str. 655—56.

²⁶ Edini vir, ki ga omenja, je leipziška *Die Gegenwart*, od koder povzema oznake »socializma« in »komunizma« (*Laibacher Zeitung*, N. 132, 12. Juni 1850, str. 605).

²⁷ Giovanni Ponzio, *Le origini della libertà di stampa in Italia (1846—52)*, Università di Roma, *Facoltà di scienze politiche* 30, Roma 1980, str. 161—162.

²⁸ *Laibacher Zeitung*, N. 127, 6. Juni 1850, str. 583.

sledile njuni eventualni uresničitvi v praktičnem življenju in na koncu doda še nekaj misli o industrijskem proletariatu.

Po Klunu je »socializem« kot pojav v praksi germanskega izvora. V nasprotju z odnosi med Egipčani in Grki, kjer je obstajalo suženjstvo s strogimi razlikami med »kastami« in različnimi socialnimi skupinami, naj bi bila za prvotno družbeno ureditev Germanov značilna »enakost posameznikov«. Toda ta enakost je lahko obstajala le toliko časa, dokler je zagotavljala »trajno posest« in »stalne osvojitve«. Postopoma se je morala — po logiki naravnega zakona, po katerem dobe boljši in krepkejši več, slabši in šibkejši pa manj — neizogibno izjaloviti. In četudi bi to »pravično načelo« pri delitvi ne prevladalo, bi se z delitvijo posesti, ob osvojitvah »med zaslužne« in »nezaslužne«, zgodilo isto. Enakost, katere glavni sovražnik je lastnina in trajna posest, sicer lahko z »živo svežino« obstoji v teoriji in »prenapetih idealiziranih fantazirajočih glav«, nikakor pa ne v »mrzli« in »resnobni« praktični resničnosti.

Po teoretični plati pripadajo po Klunovem prepričanju egalitarne ideje »preteklemu stoletju«. Njihov utemeljitelj naj bi bil Rousseau, ki jih je — ne da bi se tega sam jasno zavedal — prvi pojasnil javnosti. Toda tisto, kar je Rousseau le plaho nakazal v »svojem sanjskem idiličnem umotvoru o naravnem stanju človeštva«, je postalo močnejšim in resnejšim značajem gradivo za vse določnejšo obravnavo egalitarnih idej, dokler niso tovrstna prizadevanja v »obeh preteklih desetletjih« dosegla viška in grozeče »dvignila glavo nad vse človeštvo«.

Tako »socializem« kot »komunizem« naj bi imela isti izvor, zastopala naj bi isto idejo, tj. idejo človeške enakosti, in videla glavno oviro za doseg tega cilja v privatni lastnini, le pogledi na pot, ki naj bi človeštvo popeljala do enakosti, se pri prvem in drugem povsem razlikujejo. Da bi nazorneje pojasnil razlike, poizkuša Klun natančneje razložiti, kaj razume pod »socializmom« in kaj pod »komunizmom«. »Socializem« je zanj vrsta teorij, ki težijo k vzpostavitvi gospodstva dela nad kapitalom« in »uresničitvi ideje enakosti z enakomerno, od dela odvisno razdelitvijo dobrin«. Nasprotno tvorijo »komunizem«, po definiciji, na katero se opira, vse tiste teorije in zamisli, ki se zavzemajo za odpravo vsake osebne lastnine in na kolektivno posest dobrin.²⁹

Po Klunu segajo »resnične študije« o tem, kako izboljšati »družbene razmere«, v 16. stoletje in se navezujejo na oživljeno zanimanje za Platonovo Državo. Pri Platonu naj bi se zgledoval »učeni« Thomas Morus in poizkušal v svoji Utopiji predstaviti red, v katerem bi bili »meščansko pravo in družbeni odnosi podrejeni načelu enakosti«. Po Morovi Utopiji so nato dobile ime na »istem prenapetem gledanju na človeštvo utemeljene doktrine in ideje«, med katere spada Harringtonovo, Baconovo in Campanellovo delo. Klunu se zdi samo po sebi razumljivo, da te »deloma slabo razumljene«, deloma »nejasne sanjarije« niso pritegovale večje pozornosti, saj v tedanjih razmerah niso mogle računati na večje simpatije. Spričo »naravne dovzetnosti Francozov« so se najlažje »ukoreninile« na francoskih tleh in v Rousseauju našle moža, ki jih je strnil v določnejši, čeprav še vedno »nejasen sistem«. Rousseauju so sledili drugi francoski filozofi, ki so njegov »slabo očrtani sistem« širili in dopolnjevali. Toda hkrati je postajalo vse bolj jasno, da vodi tako razumljeno načelo

²⁹ Gre za definicijo iz Die Gegenwart I, 2 Heft. str. 93, Leipzig 1848.

»égalité« k prevratu obstoječih »državnih odnosov«. To načelo, ki želi zagotoviti nižjim slojem (Klun sam omenja, da gre za večino prebivalstva) ne le enakosti temveč prevlado nad premožnejšimi lastniškimi razredi, je moralo pri slednjih naleti na močno nasprotovanje in nujno privedi do tistih menjav oblastnikov in vlad, ki je v Franciji od leta 1789 do »sodobnega časa« povzročala prelivanje »potokov meščanske krvi«. Pri vsem tem ni sistemu enakosti — z izjemo druge ustave v času francoske revolucije — v praksi nikoli uspelo najti plodnih tal.

Glavna teoretična »sistema socializma« sta Saint-Simonov in Fourierov, nadaljuje Klun. V kratki predstavitvi obeh se najprej ustavi pri Saint-Simonu in po prikazu njegovih življenjepisnih podatkov ugotavlja, da si je z obsežnim študijem sicer pridobil vsestransko izobrazbo, vendar je ostalo njegovo znanje predvsem površinsko, brez poglobitve v posamezne znanosti. Zmes najrazličnejših, nedoločenih in negotovih idej naj bi bila značilnost njegovega dela. Na njegove nazore naj bi hkrati pomembno vplivala tudi francoska revolucija, v kateri je ostal brez premoženja, spoznal stisko pomanjkanja in prednost bogastva in tako z lastno izkušnjo prišel do spoznanja o nasprotju med »delom in kapitalom«. Klun za Saint-Simonovo in Fourierovo misel ne najde dobrih besed. Ko opozarja na posamezna pomembnejša Saint-Simonova dela od Lettres d'un habitant de Genève do Nouveau Christianisme, se posebej ustavlja pri slednjem, saj mu je Saint-Simonov poizkus, osnovati novo vero, nazoren dokaz njegove »notranje zmede« in razdvojenosti. Po Klunu bi Saint-Simonova misel naglo utonila v pozabo, če se ne bi njegovim učencem pridružil Bazard in začel leta 1828 s predavanji o saintsimonizmu. Šele Bazard naj bi jasno pokazal, da harmonije med delom in kapitalom ni mogoče doseči brez enakomerne porazdelitve dobrin. Zato se je tudi zavzel za odpravo dednega prava, postopni prenos lastnine v državne roke in nato ponovno razdelitev tega državnega premoženja. Ta razdelitev pa po Bazardovih nazorih ne bi zagotavljala vsem enakega deleža, zmagoslavno ugotavlja Klun, saj bi temeljila na sposobnostih. Prav v tem priznanju saintsimonistov, da ljudje niso enako sposobni in jim zato ne pripada enak delež premoženja, je za Kluna temeljno protislovje saintsimonistične teorije in vseh utopij. V njem je dejansko potrjena tista neenakost, ki je utemeljena v človekovi naravi, in ki je ne morejo »odfilozofirati« sanje o »zlati dobi« in »solistična dialektika.« In četudi bi prišli do razdelitve premoženja v soglasju »z načelom enakosti«, kako dolgo bi se lahko ob različni delovni vnemi in različnih sposobnostih taka enakost dejansko obdržala? Se bodo državljani pripravljani prostovoljno odpovedati premoženju v korist utopije, ki ne more imeti velike prihodnosti, ali pa bo morala »nova teroristična oblast« doseči tako odpoved s prisilo in najostrejšimi ukrepi? Toda kje je potem toliko slavljena svoboda posameznika, se z značilnimi meščanskimi argumenti sprašuje Klun.

Med Saint-Simonovimi učenci je Klun omenil še Enfantina, nato v skladu s svojimi že opisanimi stališči označil tudi Fourierovo misel. Fourieru je sicer priznal, da je njegov »sistem« vsaj na videz bolj sistematičen kot Saint-Simonov, saj gradi na »resnicah«, ki so v »naravi stvarstva« in se zateka celo k matematičnim dokazom, ki lahko prepričajo »površnega misleca«; ob logičnem premisleku, brez fantaziranja, pa se po Klunu tudi celotna Fourierova »sanjska slika« naglo razleti kot »milni mehurček«.

Rdeča nit, ki povezuje Fourierovo misel, je po Klunovi predstavitvi v naslednjem: človekov cilj je sreča. Sestavna dela »sreče« sta nagon po dobrinah in zadovoljitev tega nagona. Fourier naj bi pod nagoni razumel težnjo po »dobrinah tega sveta« in pod zadovoljitvijo »posedovanje teh dobrin«. Harmonija med »užitki« in »nagoni« mora postati osnova dela, takšno harmonijo pa naj bi bilo mogoče doseči z asociacijo »lastnikov« in »delavcev«. Te temljne »ugotovitve« naj bi nato Fouriera zapeljale k »najbolj sanjaškimi idejam«, ki jih Klun — kot zatrjuje — navaja le zaradi njihove »bizarnosti«. V svojem »prikazu« se tako obširneje ustavlja pri falangah in njihovi organizaciji, pri čemer se mu zdi posebej naivna misel, da bi v falangi vsak njen član delal tisto, kar bi mu bilo najbolj všeč, in le toliko časa, kolikor bi mu bilo všeč. Spričo takih nazorov naj bi bil Fourier »tih sanjač«, ki očitno (in povsem napačno) meni, da je človeštvo že doseglo tisto visoko stopnjo omike in lastne volje, ko lahko lastna nagnjenja podredi izpolnjevanju poklicnih dolžnosti. Poleg tega pa vidi Klun v organizaciji falang in njihovi notranji hierarhiji monarhistične vzore, ki dokazujejo, da se Fourier z mnogimi svojimi predstavami giblje v sedanosti, le s to razliko, da namesto priznavanja »mrzle stvarnosti« prepušča prostor svoji »prenapeti domišljiji«. Še »bizarnjši« kot njegov sistem pa je po Klunu Fourierov svetovni nazor z njegovo vizijo prihodnosti, v kateri bi — s prevlado falang — zavladovala vsesplošna družbena in naravna harmonija.

Podobno kot Saint-Simonov bi po Klunovem prepričanju tudi Fourierov nauk ne imel večjega odmeva, če ne bi za njegovo popularizacijo poskrbeli njegovi učenci. Tako posebej poudarja vlogo Victorja Consideranta in njegovega časopisa Phalange, pri čemer pa ugotavlja, da je Considerantu uspelo doseči večjo odmevnost prav zaradi opustitve mnogih Fourierovih idej. S časopisom Démocratie pacifique, ki je leta 1843 zamenjal Phalange, in ki naj bi (»kot se zdi«) — povsem opustil Fourierov sistem, se je Considerantu in somišljenikom posrečilo svoj vpliv v javnosti še povečati. Slednje je bilo mogoče predvsem zato, ker se je Démocratie pacifique bistveno razlikoval od drugih francoskih časopisov, ki obravnavajo le strankarske zadeve, in je bil v nasprotju z njimi naravnano k praktičnim vprašanjem, vprašanjem »dela« ljudskega napredka in blagostanja. Toda teren, po katerem se potika »gospod Considerant« s svojimi pristaši naj bi bil izredno plitek in tudi njegova prizadevanja se bodo morala — pri mirnem opazovalcu »že zdaj«, pri množicah pa v bližnji prihodnosti — razbliniti v nič.

Kljub posmehljivemu in podcenjujočemu prikazovanju idej francoskih socialistov naletimo v Klunovih člankih večkrat na misel, da ideje, ki jih prikazuje, le niso tako nenevarne in celo »ogrožajo sodobno Francijo«.³⁰ Še nevarnejše kot socialistične pa naj bi bile komunistične ideje, čeprav slednje niso povezane v kak sklenjen sistem in jih po Klunu v tak sistem tudi ni mogoče povezati. Klun zatrjuje, da je začetnik komunizma Babeuf, v skladu z Babeufovimi nazori pa naj bi bil cilj »komunizma« enotnost stanov oz. boljše obstojele enega stanu, tj. stanu podeželskega kmeta. Klun navaja v tej zvezi Buonarrotijevo knjigo Conspiration pour l'Égalité de Babeuf, ki je izšla leta 1828, in v kateri je Buonarroti kot edini preživeli udeleženec opisal Babeufovo zaroto.

³⁰ Laibacher Zeitung, N. 140, 21. Juni 1850, str. 639.

Babeufove in Buonarrotijeve ideje o izobrazbi, o cenzuri in oblasti vzbujajo v Klunu odkrit odpor. »Novejši komunisti« naj bi mnoge med njimi sploh že opustili in vse bolj prevzemajo »socialistična sredstva«. Vseeno pa je po Klunovem mnenju mogoče »komunistično državo« doseči le s splošnim krvoprelitjem, saj mora nasprotovanje privatni lastnini pripeljati do reakcije višjih stanov in »neproduktivnih razredov« ter do boja na življenje in smrt. In če bi komunizem dejansko izšel iz boja kot zmagovalec, kaj je potem mogoče pričakovati od razpuščene in nevzgojene množice? Zgodovina ponuja kaj slabe zglede. Robespierre je hotel postati francoski Likurg, vpeljati špartansko ustavo, ni pa pomislil, da sta med njegovim časom in njegovim dozdevnim vzorom pretekli dobri dve tisočletji in pol. Po Klunu so značilna za misel komunistov »najveličastnejša nasprotja« in zato o trajnejši uresnitvi komunističnih idej ne more biti govora. Ne izključuje pa možnosti, da bi te ideje ne naletele na določen odmev pri proletariatu in bi njihovi zagovorniki poizkušali s pomočjo slednjega izpeljati nagel udar. Toda tudi tak poizkus bi bil naglo zatrt; »komunistična stranka« je bila najmočnejša tedaj, ko se je Babeuf povzpел na giljotino, od tedaj pa naglo izgublja svoj vpliv in ima vse manj pristašev.

Poleg Babeufa in Buonarrotija šteje Klun med »komuniste« še Marechala, Dasthéja, Louisa Blanca, Cabeta in deloma Proudhona. Med njimi naj bi bil Babeuf še najbližji Cabet, Louis Blanc in Proudhon pa naj bi poizkušala spojiti »socialistične in komunistične« nazore v izviren sistem. Zlasti Proudhonu Klun ne odreka bistroumnosti, opozarja na njegovo razpravo o lastnini in ugotavlja, da je postal Proudhonov odgovor »lastnina je tatvina« »deviza« proletariata. Na koncu svojih razmišljanj Klun še enkrat poudarja, da sta »socializem« in »komunizem« v »sodobnih« francoskih razmerah brez moči. Toda obenem naj bi imele Blancove, Proudhonove in Considerantove ideje prav zaradi povezovanja socialističnih in komunističnih gledanj širše zaledje, in to je zaledje stranke, ki ima že več poslancev v francoski nacionalni skupščini. Vsakomur bi naj bilo sicer znano, da je njihovo število premajhno, da bi lahko odločneje posegali v notranje državne odnose, toda francoska vlada mora — in s to mislijo Klun končuje svoja razmišljanja — uporabiti vso svojo energijo in moč, da ji ta »nikdar mirujoča hidra ne bi zrastle prek glave«.

Vinko Fereri Klun torej pripada tistemu delu evropskega meščanstva, ki mu je namenjen prvi stavek Komunističnega manifesta: »Strah hodi po Evropi — strah komunizma.« Pri tem Klunova razvrstitev »socialistov« in »komunistov«, s proglašenjem Babeufa in Buonarrotija za »začetnike« komunizma in Louisa Blanca in Proudhona za »vezni člen« med socialističnimi in komunističnimi gledanji, ne sme presenečati, saj je bila v času nastanka Klunovih člankov širše uveljavljena in jo najdemo že pri Steinu.³¹ Klun se od Steina in njegovih somišljenikov — kot rečeno — oddaljuje predvsem v svojih ocenah. V tej zvezi je zanimiva primerjava njegovih člankov, objavljenih v Laibacher Zeitung, z vrsto člankov, ki jih je v letih 1846 in 1847 priobčil tržaški Journal avstrijskega Lloyda.³² Le z inicialkami podpisani pisec teh

³¹ Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs, Ein Beitrag zur Zeitgeschichte von L. Stein, Leipzig 1842, str. 295—330, o »komunizmu« str. 319 sl.

³² Journal des Oestereichischen Lloyd XI, N. 167, 18. October 1846, XII, N. 9, 16. Januar 1847, N. 20, 4. Februar 1847, N. 53, 3. April 1847, N. 54, 4. April 1847, N. 91, 8. Juni 1847.

člankov (M. H.) — izšli so pod skupnim naslovom Organizacija dela — se namreč odkrito klicuje na Steina in v soglasju z njim odločno odklanja enačenje »socializma« in »komunizma«. Med obema sistemoma naj bi bila bistvena, za njuno nadaljnjo presojo in naklonjenost odločilna razlika. »Komunizmu« pripisujejo v »Journalu« objavljeni članki povsem destruktiven značaj, njegov egalitarizem razglašajo za nerazumno utopijo, ki v končni posledici lahko le še poveča delavsko nezadovoljstvo. Precej drugačen pa je »Journalov« odnos do socializma in t. i. »utopičnih socialistov«. Pod vtisom globokih socialnih razlik in povečujoče se množice industrijskega proletariata so se v krogu, zbranim okoli Journala avstrijskega Lloydja, spogledovali z mislijo o potrebi po postopni »preobnovi« meščanskega sveta, ki bi vodila k ublažitvi družbenih nasprotij, utrditvi zavesti o povezanosti posameznikovih in širših družbenih interesov ter krepitvi medsebojne solidarnosti vseh družbenih »razredov«. S te perspektive so tako z delno naklonjenostjo ocenjevali tudi socialistične nazore, poudarjali »konstruktivno« naravo socialistične kritike in zlasti njeno misel o tesni povezanosti posameznika s celotnim »družbenim organizmom«.

Klun se kasneje — torej po letu 1850 — k vprašanju o »socializmu« in »komunizmu« (vsaj obširneje) ni več vrnil. Ostal pa je odločen, odkril nasprotnik nastajajočega in uveljavljajočega se delavskega gibanja, kar med drugim kaže njegov nastop v državnem zboru leta 1869, ko se je (kot predstavnik trgovinskega ministrstva) zavzel za najstrožje zakonsko ukrepanje proti socialnim demokratom in opozarjal na njihovo »očitno povezanost z mednarodno socialno demokratsko delavsko ligo«.³³

Lahko po vsem tem rečemo, da je Vinko Fereri Klun značilen predstavnik liberalno mislečega slovenskega in avstrijskega meščanstva petdesetih in šestdesetih let 19. stoletja? Takšen sklep bi bil nedvomno prenačilen. Vendar pa Klunov horizont, ki je tu opisan, nazorno ponazarja duhovno ozračje dobe in posredno opozarja na način razmišljanja, ki ne more biti značilen le za posameznika, marveč za širši meščanski krog, v katerem se je ta posameznik gibal in — ne nazadnje — tudi uspešno uveljavil. S svojim zanosnim zaupanjem v prihodnost, pozivanjem k avstrijski gospodarski ekspanziji in celo pridobivanju kolonij, z vzpodbujanjem industrializacije, meščanske samozavesti in vsestranske podjetnosti, v isti sapi pa tudi s svojim brezpromisnim odklanjanjem egalitarnih idej, gledanjem na privatno lastnino kot temeljno pravico človeka in na neenakost kot naravni zakon, ki je od vedno in za zmeraj, je Vinko Fereri Klun odmev in sestavni del časa in prostora, v katerem je živel. In s tega zornega kota smo ga želeli predstaviti v tem članku.

³³ Geschichte der österreichischer Sozialdemokratie von Ludwig Brügel, Wien 1922, Band I, str. 176.

Zusammenfassung

ÜBER DIE ÖKONOMISCHEN UND SOZIALEN ANSICHTEN V. F. KLUNS
(UND ÜBER DIE ERSTE UMFANGREICHERE REZEPTION DES UTOPISCHEN
SOZIALISMUS IN DER KRAINER PRESSE)

Dieser Beitrag beleuchtet die ökonomischen und sozialen Ansichten von Vinko Fereri Klun, eines umstrittenen, publizistisch aktiven Intellektuellen aus Krain, der bis 1867 auf slovenischer Seite wirkte, im Zusammenhang mit der Debatte um das Konkordat aber ins deutsche Lager überwechselte. Er war eine recht vielseitige Persönlichkeit; seiner Ausbildung nach war er Historiker (einige Zeit war er sogar Sekretär der Krainer historischen Vereinigung), vorerst Mittelschulprofessor und in den sechziger Jahren Professor an der Handels-akademie in Wien. Die ganze Zeit über zeigte er besonderes Interesse für wirtschaftliche Fragen. In den Jahren 1851 bis 1856 war er Sekretär der Krainer Handels- und Gewerbekammer und in der zweiten Hälfte der sechziger Jahre Rat im Handelsministerium. In der Laibacher Zeitung veröffentlichte er schon in den fünfziger Jahren unter dem Titel »Die industriellen Briefe aus Krain« eine Reihe von Beiträgen, in denen er seine Ansichten über die Zukunft der Krainer und der österreichischen Wirtschaft darlegte. So sei mit dem Bau der Südbahn seiner Meinung nach der Weg für eine Industrialisierung Krains freigeworden, denn es biete im übrigen günstige natürliche Voraussetzungen für Industrieansiedlungen. Mit einer großzügigen österreichischen Wirtschaftspolitik im Mittelmeerraum und in der Levante, der Ausrichtung des österreichischen Handels auf Triest und der Zusicherung entsprechenden Kapitals würde sich seiner Meinung nach für Krain in den fünfziger Jahren große ökonomische Perspektiven eröffnen.

Seinen ökonomischen Ansichten nach war Klun ein Liberaler. In den sechziger Jahren plädierte er in seinen Beiträgen in der Zeitungen Triglav, Laibacher Zeitung und Der Volkswirt (letzteren hatte er einige Zeit sogar selbst herausgegeben und redigiert) für wirtschaftliche Freiheit und versprühte optimistischen Glauben in den ökonomischen Fortschritt. Im Jahre 1868, schon nach seinem Überwechseln ins deutsche Lager, veröffentlichte er im Laibacher Tagblatt, dem Organ der Krainer Deutschen, eine Artikelserie unter dem Titel »Das bürgerliche Gewerbe«, worin er die wichtige historische Rolle des Bürgertums betonte und sich stellenweise zu einer Apologie des wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Fortschritts aufschwang. Seiner Meinung nach könne dieser Fortschritt nur durch ein Bürgertum gesichert werden, das sich auf Wissenschaft, Technik und Industrie stützt.

Schon im Jahre 1850 veröffentlichte Klun in der Laibacher Zeitung vier längere Beiträge unter dem Titel »Der Sozialismus und der Communismus«, in denen er als erster in Krain die Ideen des französischen utopischen Sozialismus vorstellte, obgleich von einem gänzlich ablehnenden bürgerlichen Standpunkt aus. Woher er die Daten bezog, ist aus dem Artikel nicht ersichtlich, es ist aber möglich, daß er die Arbeiten von Lorenz Stein über den französischen Sozialismus kannte, obwohl er sie nicht anführt. Die egalitären Ideen, und damit auch die sozialistischen, lehnte Klun als unverständliche Utopien ab, da sie seiner Meinung nach nur zu Unordnung und Gewalt führen würden. Aus der Literatur ist ersichtlich, daß er entschiedener Gegner der Arbeiterbewegung blieb, obwohl er zu den Forderungen der Arbeiter und zum Sozialismus nicht mehr so ausführlich Stellung nahm.

Kluns Arbeiten geben nach Meinung des Autors einen interessanten Einblick in die ökonomischen und sozialen Ansichten des liberalen Flügels des Krainer Bürgertums in den fünfziger und sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts.